

3. Державний архів Хмельницької області, ф. 122, оп. 1, спр. 89, 117 арк.
4. Энциклопедический словарь / [издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон]. В 40 т. СПб., 1890-1904. Т. XXVI. 1897. 962 с.
5. Приложения к своду устава о повинностях // Продолжение свода законов Российской империи. 1832, 1833, 1834, 1835 годы. Ч. 1. СПб.: Типография II-го Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836. доп. до ст. 354.
6. Свод устава о земских повинностях // Свод законов Российской империи. В 15 т., Т. IV. Свод уставов о повинностях. В 2 кн. Кн. 1. СПб., 1833. 699 с.

М. І. Кабачинський,
доктор історичних наук, професор,
доцент кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького;

І. О. Савіна,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри воєнної історії України
навчально-наукового інституту воєнної історії
Національного університету оборони України

ПІДРОЗДІЛИ ОКРЕМОГО КОРПУСУ ПРИКОРДОННОЇ СТРАЖІ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті розглядається питання реформування у кінці XIX ст. системи охорони державних кордонів у Російській імперії. Зазначається, що для її удосконалення була створена нова прикордонна інституція військового характеру - Окремий корпус прикордонної стражі. Досліджується дислокація підрозділів Окремого корпусу прикордонної стражі на теренах Подільської губернії у кінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: *Подільська губернія, Окремий корпус прикордонної стражі, охорона кордону, контрабанда, округ, бригада, відділ, загін.*

У кінці XVIII – на початку XIX ст. Російська та Австрійська імперії остаточно переділили між собою українські землі [7, с. 98-108]. В результаті близько 78 % українських етнічних територій загарбала Росія і частина з них стали її південно-західним прикордонням. Рис. 1. З того часу й до початку XX ст. Наддніпрянська Україна зазнавала жорстокої експлуатації а її населення етноциду й асиміляції в Російській імперії. Аграрно й індустріально розвинута, вона в імперських планах повинна була стати, остаточно й назавжди, невід’ємною частиною Росії. Але й самому загарбнику придбане багатство, для того, щоб ним в повній мірі користатись, потрібно було охороняти та захищати від ворогів та різноманітних злочинців.

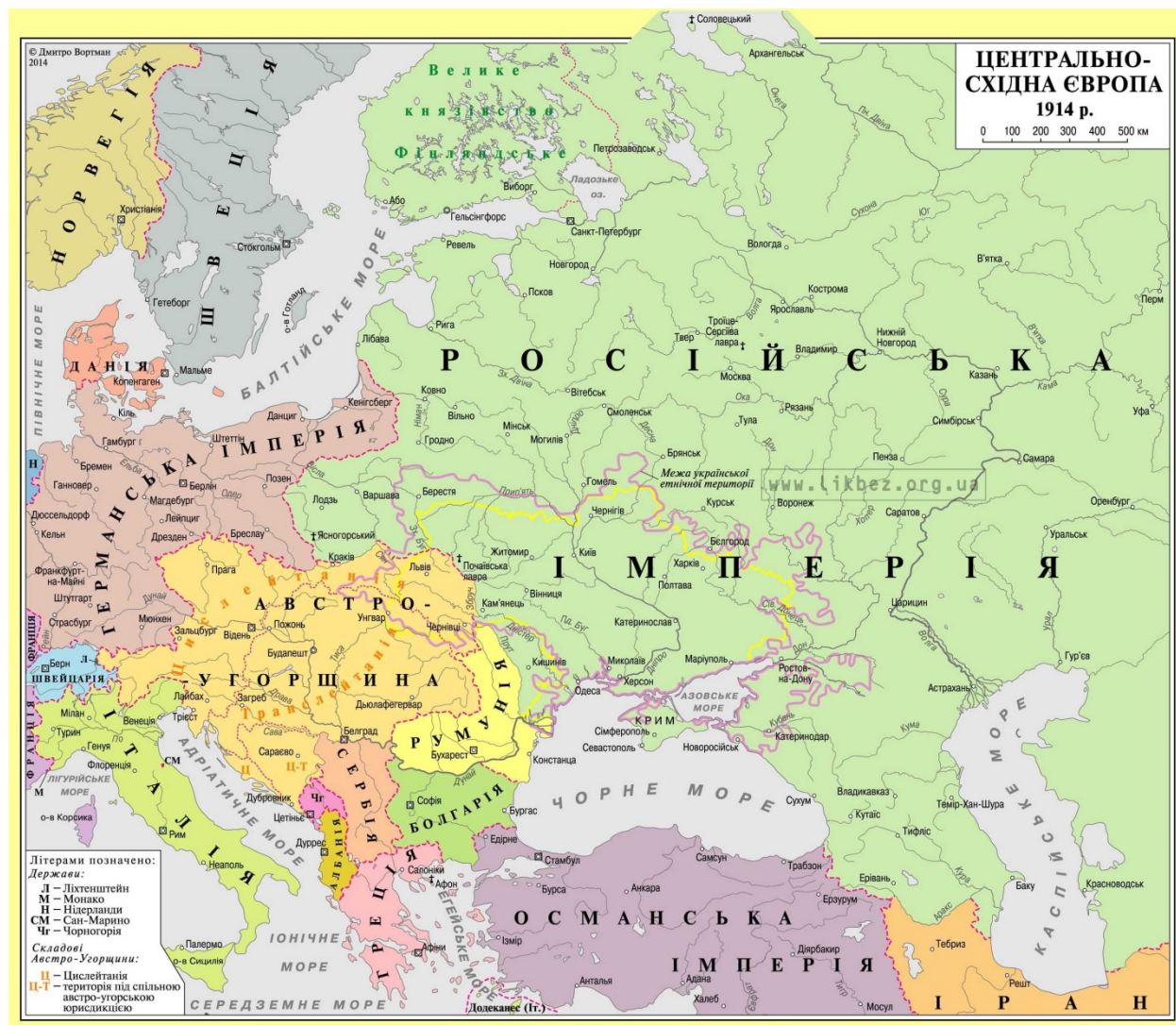

Рис. 1. Карта Центрально-Східної Європи у 1914 році [3].

Окрім збройних сил, також ефективним засобом такого захисту, особливо у справі охорони територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, завжди були надійні прикордонні формування. Таким прикордонним відомством у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст. був Окремий корпус прикордонної стражі (далі – ОКПС), який здійснював свою службу в Російській імперії і, зокрема, на західних та південних рубежах України з 1893 до 1917 року, виконуючи важливі завдання військового охоронно-оборонного

характеру.

Варто зазначити, що на відміну від свого попередника – Прикордонної митної варті, яка була створена ще імператором Миколою I у 1927 р. й підпорядковувалась митному відомству [12, с. 645, 646], імператор Олександр III виданим у 1893 році указом «Про реформування прикордонної варті в Окремий корпус і про затвердження тимчасового штату Управління корпусу» виводив прикордонників з підлеглості митникам й створював спеціальну самостійну військову структуру призначену для охорони кордонів, що було актуальним в тогочасних внутрішньополітичних та міжнародних умовах. Як писав у своїх спогадах С. Ю. Вітте, міністр фінансів з 30 серпня 1892 року: «...цей корпус був зовсім відділений від Митного департаменту. Мною було складене положення про організацію прикордонної варті цілком на військовій підставі» [2, с. 234]. Разом з тим прикордонна служба залишалась тісно зв'язаною з діями митників, тому загальне керівництво залишалось в руках міністра фінансів.

Указ Правлячому сенату Олександр III підписав 15 жовтня 1893 року. В ньому зазначалось, що, щоб спростити та полегшити діяльність митного управління і облаштувати прикордонну варту відповідно до її завдань, імператор вирішив:

«I. Прикордонну варту, що знаходиться в митному управлінні, виділити з нього в Окремий корпус прикордонної стражі.

II. Окремий корпус прикордонної стражі зробити підлеглим міністру фінансів з присвоєнням йому звання Шефа і зі збереженням за ним усіх прав, якими він нині користується, керуючи цією вартою.

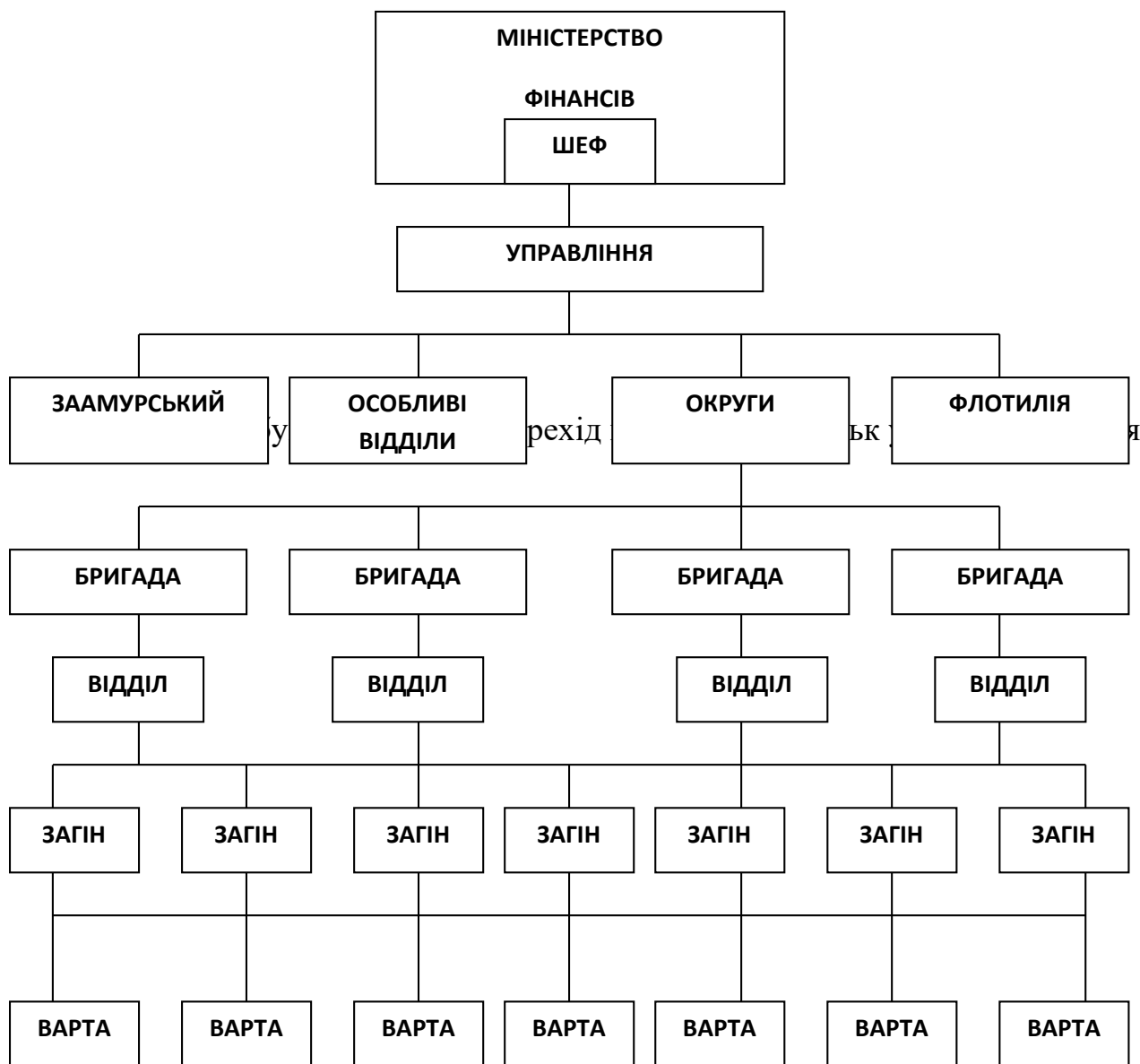
III. Заснувати посаду командира Окремого корпусу прикордонної стражі і штаб цього корпусу відповідно до тимчасового штату управління Окремого корпусу прикордонної стражі» [13, с. 567].

Основними завданнями ОКПС були визначені: охорона державного кордону, його збройний захист та боротьба з контрабандою.

Війська ОКПС мали наступну організаційну структуру: управління – округ – бригада – відділ – загін – варта, як це показано на Рис. 2. Ця структурно-організаційна схема без суттєвих коректив діяла до 1917 р.

Рис. 2.

Структура ОКПС

створення штабів 7 округів, розташування яких було визначено височайшим наказом від 7 травня 1899 року: I – у Санкт-Петербурзі, II – у Вільно, III – у Варшаві, IV – у Бердичеві (у 1900 р. переведений у Житомир, з 1903 р. у Київ), V – в Одесі, VI – у Тифлісі, VII – у Ташкенті [14, с. 1218].

В округи входила 31 бригада, кожна чисельністю від 950 до 1500 чоловік, у залежності від довжини й оперативної значимості кожної ділянки кордону. Крім того, було створено два особливих відділи на правах бригад – Керченський і Біломорський.

Загалом Корпус складався з 7 округів, у які входила 31 бригада, 116 відділів, 565 загонів і 1901 варта, двох особливих відділів на правах бригад, Заамурського округу та однієї флотилії.

Кількісний склад ОКПС постійно зростав і напередодні I світової війни нараховувалось більше 60 тис. офіцерів, чиновників та нижчих чинів.

В управління корпусу входили: шеф – міністр фінансів, командир корпусу, помічники командира та чини для доручень, штаб і особливі морська, воєнно-судна, медична і ветеринарна частини [8, с. 70].

У досліджуваний період в підросійській Україні прикордонними були Волинська, Подільська, Бессарабська, Херсонська, Таврійська, Катеринославська губернії [1, с. 1]. На їхніх теренах були розташовані структури IV та V округів та особливого Керченського відділу ОКПС.

Державний кордон, який проходив межами Подільської губернії охороняли прикордонники IV-го округу ОКПС. Як уже зазначалось він був сформований з першою дислокацією штабу у Бердичеві, який згодом перевели в Житомир і врешті в Київ. Першим начальником округу було призначено генерал-майора князя Є. Е. Єнгаличова [4, с. 32].

Загалом у IV-й округ входило п'ять бригад: 16-та – Сандомирська (Сандомир Родомської губ.), 17-та – Томашувська (Томашув Люблінської губ.), 18-та – Волинська (Радзевілов Волинської губ.), 19-та – Волочиська (Волочиськ Волинської губ.) та 20-та – Хотинська (Новоселиця Бессарабської губ.). З них на території Подільської губернії дислокувались підрозділи 19-ї Волочиської та 20-ї Хотинської бригад.

За даними опублікованими у 1895 р. в «Подільському адрес-календарі» (Кам'янець-Подільський) від 19-ї Волочиської бригади у Подільській губернії дислокувались:

два відділи:

3-й – в м. Гусятині, Кам'янець-Подільського повіту (5 загонів);

4-й – в м. Лянцкоруні, Кам'янець-Подільського повіту (4 загони);

та 10 загонів:

Тарнорудський – в м. Тарноруді Проскурівського повіту;

Чорно-Острівський залізничний – в м. Чорний Острів Проскурівського повіту (від 2 відділу);

Мартинківський – с. Мартинківці поблизу м. Сатанова Проскуровського повіту;

Сатанівський – при м. Сатанові Проскурівського повіту;

Гусятинський – в м. Гусятині, Кам'янець-Подільського повіту;

Кутковецький – при с. Кутківцях, Кам'янець-Подільського повіту;
Шидлівецький – при д. Шидлівцях Кам'янець-Подільського повіту;
Волохський – при д. Волохах Кам'янець-Подільського повіту;
Пуклякський – при с. Пукляках Кам'янець-Подільського повіту;
Лянцкорунський – при м. Лянцкоруні Кам'янець-Подільського повіту.

Те ж джерело свідчить, що від 20-ї Хотинської бригади у Подільській губернії в 1895 р. дислокувались:

1-й відділ – в с. Ісаківцях Кам'янець-Подільського повіту (4 загони);
Кам'янець-Подільський летючий загін – в м. Кам'янець-Подільському;
Шустовецький загін – в с. Шустівцях Кам'янець-Подільського повіту;
Завальський загін – в с. Заваллі Кам'янець-Подільського повіту;
Ісаковецький загін – в с. Ісаківцях Кам'янець-Подільського повіту [11].

Службово-бойову діяльність чини ОКПС здійснювали відповідно до положень «Інструкції служби чинів ОКПС» в якій були чітко регламентовані: службово-бойова діяльність прикордонної варти, права і обов'язки посадових осіб, питання взаємодії з військовими, митними та іншими відомствами [5, с. 274].

В інструкції визначались поняття «прикордонна лінія» і «прикордонна смуга». Прикордонна лінія – місцевість, що безпосередньо прилягала до кордону. Її стандартна чи основна частина мала глибину сім верст. Прикордонна смуга мала 21 версту, але на деяких напрямках досягала тридцяти, а то й п'ятидесяти.

У цих місцевостях вводились обмеження на будівельні роботи, пересування людей та інші види діяльності, а прикордонникам надавались права застосування зброї, пошуку й затримання контрабандистів, здійснення вилучень тощо.

Передбачалось, що організація служби на західному кордоні буде будуватись у два рубежі в межах 7-верстної прикордонної лінії.

На кожен рубіж охорони покладались відповідні завдання:

перший – варти і загони, що виконували обов'язки безпосередньо біля лінії кордону і займались охороною кордону;

другий – варти і загони, котрі виставлялись лише на окремих, особливо небезпечних напрямках і використовувались для здійснення контролю в прикордонній смузі – наприклад Чорно-Острівський залізничний загін

Існував ще й третій – рухомі колони або «летючі загони», що висилались з резервів прикордонної бригади для контролю за службою прикордонних нарядів, пошуку і затримання контрабандистів, а також блукачів, дезертирів та інших порушників. Зрозуміло, що саме такий загін дислокувався в Кам'янці-Подільському.

Зважаючи на складність західного кордону й постійну нестачу особового складу було зроблено акцент на такий стан охорони кордону, за яким основні зусилля зосереджувались на першому рубежі [6, с. 119-122].

У середньому щільність охорони на одну версту на кордоні з Австрією складала 6 рядових, більше було лише на кордоні з Прусією – дев'ять рядових і унтер-офіцерів.

Основними видами прикордонної служби були сторожова і розвідувальна.

Сторожова служба мала два види: відкритий і закритий. Відкритий вид застосовувався вдень, а також уночі, коли був добрий сніговий покрив. У цьому випадку кордон охоронявся вартовими і дозорами, які вночі використовували слідові ліхтарі. Закритий вид охорони кордону застосовувався вночі та за умов обмеженої видимості. У цьому випадку на службу висилалися секрети, що ретельно маскувалися на місцевості.

Основними видами нарядів були: вартовий, секрет, кінний роз'їзд і об'їзд, летючий загін, вартовий біля митної рогатки, черговий біля кордону.

Контроль за дотриманням прикордонного режиму здійснювався не тільки прикордонною вартою, але й поліцією та жандармерією. Всі затримані порушники передавалися до поліції.

Прикордонну варту не було наділено правом самостійного проведення обшуків і вилучення контрабанди в житлових та службових приміщеннях. У випадку одержання інформації про наявність контрабанди прикордонники зобов'язані були викликати представників поліції та судового відомства, а до їх прибуття продовжувати охорону підозрілого об'єкта. Право самостійного затримання контрабанди і вилучення стражникам надавалось лише в тих випадках, коли переслідування проводилось по гарячих слідах, та й то лише в межах 875-саженної смуги. Безперечно, це ускладнювало їх діяльність, але, як то не дивно для тогочасної росії, закон справедливо наполягав на захисті прав громадян.

Розвідувальна служба давала основну кількість затримань контрабанди і здійснювалась через інформаторів (агентів, виказувачів). Інформатори оплачувалися за рахунок спеціальних сум, а також частиною грошей, виручених від продажу затриманої контрабанди. Впроваджувався порядок, згідно з яким розвідувальною службою повинні були займатись усі командири і начальницькі особи ОКПС. Вона здійснювалась у прикордонній смузі в тісній взаємодії з працівниками жандармерії [16, с. 7].

З початком Першої світової війни (1914-1918 рр.) війська ОКПС були підпорядковані військовому відомству (15 вересня 1896 року в ОКПС були затверджені штати кінних сотень, сотенних полків і піших рот, так як корпус являвся складовою частиною збройних сил [15, с. 640]) і увійшли до складу польових армій. Разом із частинами регулярної армії вони безпосередньо брали участь у боях, вели розвідку, охороняли райони бойових дій. Бригади прикордонної варті, що були розташовані на українських кордонах, першими прийняли на себе удар німецько-австрійських військ, а потім вели бої у діючій армії [9, с. 52-109].

З 1 січня 1917 р. ОКПС перейменовано в Окремий прикордонний корпус, а округи і бригади прикордонної стражі в прикордонні округи і бригади, стражники в прикордонників [4, с. 29].

У 1918 р. значна частина прикордонників ОПК (який у 1918 р. остаточно ліквідували [10]) увійшла в створений 20 березня 1918 р. Окремий корпус кордонної охорони УНР.

Отже, у кінці XIX – на початку XX ст. в Російській імперії було сформовано досить боєздатне військове формування – Окремий корпус прикордонної стражі, яке надійно прикривало кордон, забезпечуючи захист пріоритетних імперських інтересів. Його службово-бойова діяльність здійснювалась в межах прикордонної лінії і прикордонної смуги, тобто в прикордонних губерніях, якими у той час була й низка українських губерній. Зокрема на теренах Подільської губернії дислокувались підрозділи 19-ї Волочиської та 20-ї Хотинської бригад: 3 відділи, 12 лінійних загонів, 1 залізничний та 1 «летючий» загін.

Продовжити дослідження доцільно аналізом службово-бойової діяльності підрозділів ОКПС на теренах Поділля.

Список використаних джерел і літератури:

1. Атлас з історії України (1914-1939 рр.). К., Інститут передових технологій. 2002. 17 с.
2. Витте С. Ю. Избранные воспоминания. М., 1991. 273 с.
3. Вортман Д. Карта Центрально-Східної Європи на 1914 рік. URL: <https://likbez.org.ua/ua/karta-tsentralno-vostochnoy-evropyi-na-1914-god.html>. (дата звернення: 08.04.2024).
4. Ежуков Е. Александр III и охрана границ Российской империи // Пограничник. 1999. № 7. С. 58-63.
5. Инструкция службы чинов Отдельного корпуса пограничной стражи. СПб., 1912. 318 с.
6. История охраны государственной границы. М.: Академия ФПС РФ, 2001. 348 с.
7. Кабачинський М. І. Історія кордонів та прикордонних військ України: Монографія. Хмельницький: Видавництво Хмельницької міської друкарні, 2000. 216 с.
8. Кабачинський М. І. Окремий корпус прикордонної стражі на українських кордонах. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Вип. 229-230. Чернівці: Рута, 2004. С. 67-72.
9. На страже границ Отечества. Пограничные войска России в войнах и вооруженных конфликтах XX в. Т. 3. М.: Граница, 2000. 504 с.
10. Отдельный Корпус Пограничной Стражи (ОКПС) – российские пограничники до революции 1917 г.г. URL: <https://armedman.ru/stati/otdelnyj-korpus-pogranichnoj-strazhi-okps-rossijskie-pogranichniki-do-revoljuczii-1917-g-g.html> (дата звернення: 07.04.2024).
11. Подольский адрес-календарь. Каменец-Подольский. 1895 г. URL: https://web.archive.org/web/20170331031135/http://okps.narod.ru/Spiski/Brigady/okps_19_br.htm (дата звернення: 21.03.2024)
12. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. СПб., 1830. Т. 2. № 1282.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. СПб., 1897. Т. 13. № 9975.

14. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. Там само. Отд. 1-е. Пг., 1915. Т. 32. № 37942.

15. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. Отд. 1-е. СПб., 1899, Т. 16. № 13241.

16. Приказы, приказания и циркуляры по войскам ОКПС 1894 г. СПб., 1894.

С. А. Коржик,

магістр державного управління,
голова Летичівської територіальної
організації НСКУ

МЕТРИЧНІ КНИГИ ЛЕТИЧІВСЬКОГО КОСТЕЛУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЛЕТИЧЕВА У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті розглянуто відомості з метричних книг про представників римо-католицького віросповідання міста Летичева Подільської губернії у ХІХ столітті. Проаналізовано відомості першої другої та третьої частини метрик для відтворення соціальної та демографічної інформації. Для дослідження залучалися матеріали з колекції метричних книг Державних архівів Хмельницької та Житомирської областей.

Ключові слова: Летичів, костел, метричні книги, архів, римсько-католицька парафія, ксьондз.

Серед письмових інформаційних джерел вагоме місце займають метричні книги, що містять важливу інформацію про громадянський стан людини (народження, хрещення, вінчання, смерть, відспівування) [1, с. 628]. Метричні книги виконували культову, статистично-демографічну та правову функції. Важко не погодитися з думкою О. Кригіної, яка стверджує, що: «Метричні книги, попри своє громадянсько-правове значення, були також важливим статистичним матеріалом, первинним генеалогічним джерелом, найбільш достовірним із загальної маси родових матеріалів» [2, с. 138]. Як зазначено в енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, «Окрім свого громадянсько-правового значення, метричні книги служать важливим статистичним матеріалом» [3, с. 201]. Метричні книги протягом всього свого існування виконували функцію не лише духовного, але й громадянського та юридичного документа. Потужний заряд інформації, що її містять метричні книги, дозволяє вивчати історію розвитку як окремих спільнот, так і певної місцевості. Контроль за правильним та ретельним веденням метричних книг належав до головних завдань державної влади.

Метричні книги містять багатий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості дозволяє оцінити достовірність та інформативність цього виду історичних джерел. Крім дослідження демографічних процесів в Україні, метричні книги можна використовувати й для вивчення інших